
PERSONATGES I ESCENARIS DE LA TRADICIÓ BÍBLICA EN LA POESIA DE FRANCESC FONTANELLA

SARA MORTREUX SOLEY
saramortreux@gmail.com
Universitat de Girona

Resum: La lírica religiosa ocupa un centenar de les gairebé 330 composicions de Francesc Fontanella. Els sonets de temàtica ascètica, les nades o les lletres dedicades a sants –les que consagra a santa Teresa de Jesús o a sant Julià i a santa Basilissa, per exemple– són algunes de les composicions a què s’adscriuen els poemes religiosos de l’autor. Un dels trets més característics n’és la reiterada menció de personatges bíblics, tant en les composicions de l’època en què va ingressar al convent de Sant Domènec de Perpinyà com en les d’etapes anteriors. I aquests ressos bíblics són els que permeten a l’autor d’arrelar en la tradició cristiana i aportar-hi un gra de sorra personal. És per això que el present treball explora la presència de les fonts de l’Antic Testament en les composicions líriques religioses de Francesc Fontanella, n’estudia comparatísticament les convergències i allunyaments respecte dels passatges bíblics i n’analitza la funció i el to personal de l’autor, que sintonitza amb la cosmovisió barroca de l’època.

Paraules clau: Fontanella, Barroc, Bíblia, Antic Testament, religió

Abstract: Religious poetry makes up one hundred of the almost 330 poems composed by Francesc Fontanella. Ascetic themed sonnets, Christmas carols and poems dedicated to the Saints (such as Saint Teresa de Jesus, Saint Julià and Saint Basilissa, for example) are some of Fontanella’s main compositions. One of the primary features of Fontanella’s work —from the time of his arrival at Perpignan’s Dominican convent, but also from earlier periods of his life—, is the repeated mention of biblical characters. These biblical echoes allow the author to take part in the Christian tradition, and also to contribute to them in a personal way. This study aims to explore the presence and influence of Old and New Testaments writings in the religious poetry of Francesc Fontanella, showing the differences and the similarities between both traditions, and analysing the function and the personal tone of a poet who is on the same wavelength as other Baroque writers.

Keywords: Fontanella, Baroque, Bible, Old Testament, religion

CONTEXT

Francesc Fontanella escriu gran part de la seva obra religiosa quan ingressa al convent de predicadors de Perpinyà, el 1657, tal com s’explicita al pròleg de la nova antologia *O be de morir o be d’amar* (Valsalobre 2015b: 38-39). És a partir d’aquest moment que la seva dedicació religiosa esdevé intensa: si bé anteriorment ja havia fet alguna col·laboració amb l’orde dels dominicans, a partir del 1657 hi té una dedicació exclusiva i plena. El 1660 és ordenat sacerdot, entre 1671 i 1672 és elegit prior en el convent de Sant Domènec de Perpinyà. També es doctora en teologia i esdevé professor en Dret Canònic a la Universitat de Perpinyà. Aquest canvi de vida es veu reflectit en la seva poesia religiosa, tant de la tradició veterotestamentària com del Nou Testament, tal com veurem tot seguit.

La lírica religiosa de Francesc Fontanella, un dels sis grans blocs temàtics en què

Miró va agrupar la seva obra poètica, no ha estat pràcticament estudiada fins al dia d'avui. Així com tampoc ho ha estat la poesia religiosa de molts altres autors del Segle d'Or perquè, tal com constata Wardropper a «La poesía religiosa del Siglo de Oro» (1985), la temàtica en qüestió s'ha considerat, en moltes ocasions, monòtona i reiterativa. I l'autor la compara amb el ressò que ha tingut la poesia amorosa:

El amor humano reviste varias formas: hay el amor cortés, el platónico, el galanteo, el coqueteo, etc. En cambio, el poeta religioso tiene que ajustarse a una ortodoxia invariable. Por esto, tenemos la impresión de que la poesía religiosa tenga que ser monótona, reiterativa y por consiguiente aburrida. (Wardropper 1985: 195)

I oblidem, molt sovint, que «esta poesía tiene sus riquezas y sus encantos que no dejarán inmovidos incluso a lectores de poca o ninguna fe» (Wardropper 1985:195). La poesia religiosa de Francesc Fontanella té una gran varietat d'estils i una riquesa literària i temàtica que sens dubte trenca els tòpics que evidencia Wardropper. Podem classificar aquests poemes en els gèneres següents: la poesia devota —que agrupa lletres que consagra a santa Teresa de Jesús, a sant Julià, a santa Basilissa i, en nombroses ocasions, a la Verge Maria, la poesia celebrativa dedicada als cicles litúrgics com les nades, o a les festivitats, com ara la Concepció o el Sant Sagrament—, la poesia penitencial i la meditativa, entre d'altres.

Tots aquests gèneres comparteixen un seguit de característiques en comú, una de les quals és la reiterada menció d'escenaris, personatges i temes recurrents de la Bíblia. Són molts i molt diversos els ressos bíblics que hi ha en les composicions poètiques de l'autor: alguns n'esdevenen l'eix central de la composició, com en el cas de Judit al poema «Coronades d'esperances», i d'altres serveixen bàsicament per exaltar sants o personatges bíblics, com ara la verge Maria.

NARRACIONS BÍBLIQUES I MITOLÒGIQUES

Molts d'aquests poemes ens remeten, encara que sigui de passada, a l'origen de la creació de l'Antic Testament i de la mitologia clàssica. Fontanella hi fa conuiu escenes bíbliques i mitològiques, perquè totes dues tradicions s'enfronten «als interrogants profunds de l'esperit humà» (Agustí Borrell, dins BCI 2011) i presenten tota la complexitat i el dramatisme de la història humana. Vegem, per exemple, com expliquen la creació del món ambdues tradicions.

Al *Gènesi* s'explica la creació d'un món, d'entrada, format exclusivament per les aigües i les tenebres: «Al principi, Déu va crear el cel i la terra. La terra era caòtica i desolada, les tenebres cobrien la superfície de l'oceà, i l'Esperit de Déu planava sobre les aigües» (Gn 1,1). Aquesta creació del món recorda el mite pelag —un dels primers pobles que va viure a Grècia—, en què Eurínome, deessa de totes les coses, va sorgir nua del Caos i no va trobar cap lloc on poder recolzar els peus. Per això, va separar el mar del firmament, va ballar, tota sola, i s'apoderà del vent del nord, que va fregar entre les seves mans i d'aquí en va sorgir la serp Ofió, amb qui va engendrar Zeus.

En totes dues tradicions, l'origen dels homes prové del caos. I, d'entrada, no existeix la terra: només el mar i el cel. En totes dues tradicions la serp és a l'origen de la creació, tant la de l'Antic Testament com la de la mitologia grega, i és dual. En el cas bíblic, d'una banda, incita Eva a menjar el fruit prohibit i és condemnada a arrossegar-se damunt el ventre i a menjar pols tota la vida; de l'altra, és la serp d'aram de Moisès la que salva la vida dels homes que han estat picats per altres serps.

Si em remeto a l'origen de la creació de la Bíblia i de la mitologia clàssica és perquè és un tema molt recurrent en l'obra poètica de Fontanella: la imatge de Déu —entès com el cultivador del paradís—, la dualitat de la serp, el diluvi universal, el pecat —tant el

d'Adam com el de Pandora— i la història dels orígens del poble d'Israel i de l'antiguitat clàssica són alguns dels personatges que bateguen en nombrosos d'aquests poemes religiosos.

L'HOME D'ISRAEL EN LA POESIA RELIGIOSA DE FONTANELLA

Els poemes religiosos permeten a l'autor, precisament, d'exaltar sants, com ara santa Teresa de Jesús; d'elogiar personatges bíblics, com ara Judit, salvadora del poble d'Israel, o de parlar d'un redreçament cap a la vida religiosa, un camí com el de «Llàgrimes d'una ànima rendida als peus de son redemptor», poema en què el jo líric es compara amb —cito Fontanella—: «Jonàs, ressuscitat de la balena / que m'ocultà tants anys en ses entranyes» (Valsalobre 2015: 206). En aquesta glossa, per exemple, la imatge de Jonàs i d'altres profetes bíblics expressen el canvi cap a una vida d'il·luminació religiosa, que es realça amb escenaris bíblics —com Nínive i Tarsis—, amb el símbol de la serp d'aram de Moisès o amb la comparació de la seva actitud amb les actituds adverses cap al rei David que van mostrar Micol, Absalon i Bersabé en determinats moments de les seves vides.

Permetin-me, però, que, d'entrada, presenti una llista de noms que hi són presents: Adam, Abel, Abraham, Sara, Isaac, Josep, Samsó, Absalon, Jonàs, Bersabé, Saül, Uries, Semei. Tots ells, de la mà de personatges mitològics, sintetitzen d'una manera extraordinària la història del món jueu, el món cristià i el de l'antiguitat clàssica.

En les narracions bíbliques de l'Antic Testament, l'home d'Israel està condicionat per un destí ineludible: la vida i la salvació del seu poble. Fontanella s'hi refereix en les seves composicions, ja sigui com a tema principal de la composició o com a símil per apropar sants a la descendència d'Abraham. De l'Antic Testament hi apareixen, essencialment, personatges i escenaris del *Gènesi*; d'una banda, els precedents del món (Adam, la serp que va temptar Eva, Abel i Noè) i, de l'altra, els orígens del poble d'Israel, és a dir, Abraham, Sara i la seva descendència: el seu fill Isaac, Moisès, Jonàs i Judit, entre d'altres. En poso diversos exemples:

«Alça la vista, confusa» és un poema ascètic en què el jo líric, que té com a interlocutor la seva mateixa ànima, contempla Jesús crucificat. En aquest cas, els personatges bíblics serveixen únicament per realçar la imatge de Jesús. El personatge d'Adam permet a l'autor, per exemple, de remarcar que Jesús ha redimit els homes del pecat original. Quant a la descripció de Crist, en compara, fins i tot, els cabells amb els de Samsó o els dels nazarens, que havien fet el vot de no tallar-se'ls.

A «Vinc, Jesús meu, per rompre la cadena» es realça un canvi de vida cap a la il·luminació religiosa, semblant al que va viure Fontanella als 35 anys, moment en què va ingressar, el 1657, a l'orde dels dominics, al convent de Sant Domènec de Perpinyà. Aquí els personatges de l'Antic Testament permeten a l'autor de comparar el canvi de vida del jo líric amb el de Jonàs, entre d'altres profetes. La sortida del ventre de la balena, per exemple, símbol de la resurrecció de Crist, també es pot entendre com la imatge d'il·luminació religiosa de l'autor, que ja no s'allunya de Déu, així com Jonàs:

No més Tarsis, no més bàrbara empresa,
de fuga vanament precipitada,
no més golf on naufraga l'altivesa,
no més Joppe, no més nau derrotada,
no més aura, que és ombra de bellesa
efímera de Jonàs ja lamentada;
però, guardat per l'alta providència,
cantaré eternament vostra clemència.
(Valsalobre, Miralles, Rossich, 2015:206)

A «Coronades d'esperances», en canvi, el personatge de Judit esdevé el centre del

poema, metàfora de la situació política del moment. Tot seguint l'ordre cronològic del relat bíblic de Judit, es narra com la vídua jueva va salvar el poble d'Israel tot seduïnt Holofernes, el general en cap del rei de Babilònia, i decapitant-lo. Per realçar la seva força, Fontanella la descriu com una heroïna acompanyada per l'essència de Déu, així com Abraham quan va estar a punt de sacrificar Isaac o com Moisès infant, que va navegar en una cistella de papir pel riu Nil; però també presenta una heroïna caracteritzada per la força amazònica de Pantasilea o per la bellesa de Dido o de Pandora sense que el lector se sorprengui o senti que aquesta coexistència sigui forçada.

DÉU EN LA POESIA RELIGIOSA DE FRANCESC FONTANELLA

Si ens remetem, d'entrada, als orígens del poble d'Israel, a la Bíblia Déu és entès com la presència salvadora dels descendents d'Abraham. I els acompanya en diverses situacions canviantes que molt sovint origina el mateix Jahvè. És al *Gènesi* que Déu mana a Abraham d'abandonar el seu país. Vegem-ho:

«El Senyor va dir a Abram —Vés-te'n del teu país, de la teva família i de la casa del teu pare, cap al país que jo t'indicaré. Et convertiré en un gran poble». (Gn 12, 1)

A partir d'aquest acte de fe, la presència de Déu acompanyarà sempre el poble d'Israel en situacions molt adverses. Des que fugí de l'opressió d'Egipte, creua el desert i s'estableix l'aliança entre Déu i el poble hebreu al Sinaí. I la seva presència acompanya, també, la major part dels personatges de la poesia religiosa de Fontanella i s'hi refereixen en nombroses ocasions: ja sigui a través de narracions amb reminiscències bíbliques o invocant-lo i adreçant-s'hi directament com a “Déu meu” a «Llàgrimes d'una ànima rendida als peus de son redemptor», “Déu d'Israel” a «Coronades d'esperances» o “benigne cultor” i “jardiner celeste” a «En lo jardí més amable», entre d'altres. Un déu amorós –en termes de Fontanella–, immutable, etern. Que es contraposa a la vida humana, limitada, i que arrossega de generació en generació el pecat capital.

Aquesta mateixa idea es reprèn a «Ara, dolcíssim Jesús», poema que, tot i que és d'atribució dubtosa, tal com demostren els estudis més recents de Pep Valsalobre (2015:152-153), és reportat per tres dels manuscrits que transmeten l'obra de Francesc Fontanella i s'ajusta a la temàtica del recull d'obres de l'autor. Vegem-ne un exemple:

Jo no sé, Senyor, què diga
de Vós, mon Déu, i de mi,
sinó que estos dos afectes
nos havem los dos partits.
Vós, com a Déu immutable,
sempre sereu compassiu,
i jo, mudable criatura,
ja el cruel mudo en sospirs.
(Miró II 1998:58)

Un Déu que, tal com ja s'explica al *Pentateuc*, és a l'origen del món i dels homes (Gn 1-11) i de la història dels avantpassats d'Israel. La creació del món i dels orígens permet a Fontanella, fins i tot, d'equiparar el dia de repòs de Déu, és a dir, el setè dia de la creació del món, amb la història d'Alexandre VII, papa de l'Església catòlica entre 1655 i 1667, tal com veiem al poema «Lo primer d'ells és romà»:

Déu, tot quant lo món conté,
dintre sis dies creà,
i en lo setè reposà,
i benéi lo setè.

Setè i Alexandro, a fe
que són renoms estos dos,
que signifiquen que vós
sereu Alexandro en guerra,
arc de pau per a la terra
dia setè de repòs.
(Miró II 1998:27)

Altres referències al *Gènesi* les trobem, per exemple, al poema «En lo jardí més amable», en què Déu és anomenat «benigne cultor», «jardiner celeste», que es contraposa a la serp, portadora del pecat als humans. En cito els darrers versos:

En lo jardí més amable en què benigne cultor
donà a les plantes primeres ab la vida sos favors.
Cruel serpent enemiga,
ab sentiment envejós,
en les rael desdixades espines sembrà de mort.
(Miró II 1998: II 64).

Veiem que Déu i l'origen de la creació són tan recurrents en l'obra poètica de Fontanella com la imatge de la serp, que és dual. D'una banda, és adjectivada com a «mortab», «rígida», «fera», «iracunda», «infeliç», «enemiga», i és considerada l'inici del mal inherent a la terra, que incita Eva a menjar el fruit de l'arbre del bé i del mal. Però alhora també és una serp divina, d'aram, i cito Fontanella: «que elevada en campanyes verinoses, / morta, contra la mort fou medicina» (Valsalobre, Miralles, Rossich, 2015:208). És una serp divina, doncs, que quan és enlairada per Moisès a l'èxode salva la vida dels homes que la miren. Aquesta confluència, pròpiament barroca, entre l'eros i el tàtatos és constant en l'obra de Fontanella.

La vida i la mort ocupen un lloc privilegiat en les narracions bíbliques. Els personatges de l'Antic i del Nou Testament incorporen ambdós conceptes en l'experiència humana i religiosa, així com també ho fan els personatges de l'obra de Fontanella. A «Desengany del món», per exemple, el jo líric reflexiona sobre el sentit de l'existència, el pas del temps i la seva fugacitat, temes pròpiament barrocs. I s'hi refereix en moltes altres de les seves composicions.

També a «Ara, dolcíssim Jesús» el poeta en remarca la idea a partir d'una descripció metafòrica de la vida, entesa com una flor que es marceix. Cito literalment:

És nostra vida una flor
que, al millor temps de l'estiu,
mústiga com a la tarda,
quan fresca neix al matí.
(Miró II 1998:61)

En aquest poema hi ha un destinatari explícit: el jo líric, que se sap condemnat a mort, fa una pregària a Crist. Perquè sent que duu el pes del pecat de l'home, perquè se sent com l'ovella perduda que Déu no abandona i constata la fragilitat de la vida terrenal. Per això, penedit davant del redemptor, confessa que, si pogués tornar enrere, en comptes de delits i de plaers, viuria per plorar les ofenses que va tenir, que té i que tindrà en vida. I diu així:

O, qui tinguéis molta vida! O, qui fos al temps florit de la joventut passada
i dels anys als vint-i-cinc! No per gosar los deleites ni per contentos tenir,
sí per plorar les ofenses que he tingut, tindrè i tinc. (Miró II 1998:60)

Que sigui un moribund qui ens adverteixi del temps limitat dels homes no és gratuït.

L'home veterotestamentari no entén la mort com a res extraordinari, però sí que en realça el comiat: la veu dels moribunds és imprescindible per als vius. I em remeto a la narració bíblica de Moisès qui, agonitzant, s'acomiada i beneeix el poble d'Israel: «No són paraules buides, són la vostra vida: gràcies a elles viureu molts anys en el país que posseireu, un cop passat el Jordà» (Dt 32,47). Les paraules d'«Ara, Dolcíssim Jesús» són les paraules d'un testimoni de pes, així com les de l'Antic Testament, que descobreix, per l'abundància de l'experiència viscuda, les limitacions dels humans. I les fa paleses a partir de comparacions metafòriques com ara la comparació de la vida amb una flor que es marceix.

La vida terrenal és el destí de tots els homes i la mort és necessària per arribar a la glòria del cel. Perquè totes dues parts del destí humà són necessàries per arribar a la vida eterna. Fontanella, al poema «Ama, paloma obligada», escriu, per exemple:

morint al món tindràs vida, vivint al cel tindràs glòria.
(Miró II 1998:60)

El pas entre la vida i la mort, molt sovint s'explicita a partir d'una imatge molt plàstica: una parca que talla una tija; al «Desengany del món», per exemple:

ni sa guarda espinosa ha pogut encobrir,
a la invisible Parca, de sa verdor lo fil.
(Valsalobre, Miralles, Rossich, 2015:191)

Però també l'arrelament a la vida mitjançant un últim fil, com a «Ara, dolcíssim Jesús»:

qui del dols llaç de la vida encara té l'últim fil.
(Miró II 1998:62)

Evidentment, és en l'obra religiosa de l'autor que hi batega la vida: tant la dels personatges de l'Antic Testament, de la mitologia clàssica, com la del jo líric que, fins i tot, reflexiona sobre la seva mateixa vida i el pas del temps.

Després d'haver analitzat, a grans trets, la presència de les narracions bíbliques en la poesia religiosa de Fontanella, penso en un passatge de la carta-pròleg de la traducció francesa de *La Papallona*, d'Oller, en què l'autor afirma que les evolucions literàries són com una ventada que s'enduu i sembra les llavors als camps dels voltants. Segons els terrenys, la planta es modifica, és a dir, és la mateixa esdevenint una altra. I crea flors amb una resplendor original:

Les évolutions littéraires sont comme les coups de mistral qui emportent et sèment la poignée de graines dans tous les champs d'alentour: selon le terrain, la plante se modifie, est la même en devenant autre; selon la nation, la littérature pousse des rameaux différents, emprunte au génie du peuple et de sa langue des fleurs d'un éclat original. (Oller 1886)

En el present estudi he analitzat el tractament dels passatges bíblics en les composicions líriques religioses de Francesc Fontanella, n'he estudiat comparatísticament les convergències i n'he analitzat també el to líric personal de l'autor, que sintonitza amb la cosmovisió barroca de l'època i que, essent la mateixa planta, n'esdevé una altra.

SARA MORTREUX SOLEY
saramortreux@gmail.com
Universitat de Girona

BIBLIOGRAFIA

- Fontanella, Francesc (1995) *La poesia de Francesc Fontanella*, a cura de Maria Mercè Miró, Barcelona, Curial (Autors Catalans Antics, 10 i 11), 2 vol.
- Fontanella, Francesc (2017) *Obra poètica completa de Francesc Fontanella, edició crítica electrònica*, a càrrec de Pep Valsalobre i Marc Sagues (coord.), UdG.
<http://www.nise.cat/BibliotecaDigital/Autors/FrancescFontanella.aspx>
- La Bíblia (2017) *BCI, Bíblia catalana, traducció interconfessional*, Barcelona, Associació Bíblica de Catalunya / Centre de Pastoral Litúrgica de Barcelona / Editorial Claret / Societat Bíblica.
- Oller, Narcís (1886) *Le Papillon*, Traduït per Albert Savine, prefaci d'Emile Zola, París, Nouvelle librairie parisienne, E. Giraud et Cie.
- Valsalobre, Pep (2015a) «Per a una edició crítica de la poesia de Francesc Fontanella», *Els Marges*, 105 (hivern 2015), pp. 84-107.
- ____; Miralles, Rossich (ed.) (2015b) *O he de morir o he d'amar. Antologia poètica de Francesc Fontanella*, Barcelona, Empúries, pp. 224.
- ____ (2015c) «Sobre la transmissió manuscrita de l'obra poètica de Francesc Fontanella: els cançoners principals i l'ordenació dels textos», *Zeitschrift für Katalanistik*, 28 (2015), pp. 167-186.
- ____ (2015d) «En els marges de la poesia fontanellana: els textos d'atribució dubtosa o falsa (una aproximació)», *Revista de Cancioneros Impresos y Manuscritos*, 4, pp. 132-166.
- Wardropper, Bruce W. (1985) «La poesia religiosa del siglo de Oro», *Edad de oro*, 4, pp. 195-210.